

Милан М. Мишковић
Висока школа струковних студија
за образовање васпитача
Нови Сад

UDK: 502.211
574
Прегледни научни рад
Рад примљен: 27.02.2016.

ДУБИНСКА ЕКОЛОГИЈА: ПОКРЕТ И НОВИ ПРИСТУП У РЕШАВАЊУ ЕКОЛОШКИХ ПРОБЛЕМА

Сажетак: У индустријском друштву природа је схваћена као ресурс за неограничено искористићавање, а ентропијске последице њеног загађивања и исцрпљивања могу се успешно контролисати и решавати. На не-људске ентитете гледа се као на сировине за техничку манипулацију и увећање стандарда живота потрошача у масовним друштвима. Супротно таквом утилитарном прагматизму настају нова схватања односа човека, друштва и природе и различите концепције еколошки уравнотеженог развоја. По тим схватањима прелаз у еколошко друштво и еколошку културу неће бити могућ без замене досадашње антропоцентричне етике еколошком или екоцентричном етиком. У спектру теорија еколошке етике настаје дубинска екологија о којој се размишља као о покрету и новом приступу у решавању еколошких проблема. Дубинска екологија је врста екозофије коју је обликовао Арне Нес, а усмерена је мудрости и еколошкој равнотежи. Заснива се на еколошкој науци али поставља дубља питања о узроцима еколошке кризе и кореспондира с општим дискурсом о одрживом развоју. У чланку је приказана платформа дубинског еколошког покрета и наведена основна начела дубинске екологије. Дата су објашњења за две основне норме дубинске екологије (саморазумевање и биосферични егалитаризам) и критике таквог схватања.

Кључне речи: дубинска екологија, покрет, биосферични егалитаризам, саморазумевање, антропоцентризам, екоцентризам.

Увод

Већ неколико деценија савремено друштво располаже с огромном количином знања, нарочито у природним и техничко-технолошким наукама, о стању човекове околине и природе које се именује као последица еколошке кризе. И поред тога, еколошка ситуација се не поправља, него по многим респектабилним проценама човеку прети планетарни „биолошки холокауст“ (Lipovetsky, 1992:221). То значи да само знање из егзактних наука није довољно да би се нашао излаз из глобалне еколошке кризе. Потребно је човеково лично и друштвено уверење о неопходности другачијег деловања и понашања у неповратној кризи модерности. Постаје очигледно да су у питању вредности које покрећу и осмишљавају промене и развојне процесе или одржавају постојеће еколошке претње.

Из конфликтног односа човека, друштва и природе произлази потреба да човечанство обликује заједнички, светски етос, без обзира на различите културе и религије, којем ће највиша морална дужност бити старање за опстанак живота и планете Земље. Према британском научнику и творцу „*Геа хипотезе*“ Џејмсу Лавлоку (James Lovelock, 1979), на Земљу треба гледати “хомеостатички”, као на јединствен живи систем који следи оно што се зове “мудрост тела” и који има невероватну моћ саморегулације. У настојању да одговори на изазове еколошке кризе, крајем седамдесетих година двадесетог века формира се еколошка етика у академском подручју хумане екологије.

Међу филозофима и еколозима који су у традицији еколошког мишљења оставили значајно наслеђе у еколошкој етици, и који се примарно из еколошких мотива залажу за заједнички светски етос, свакако је и норвешки филозоф и еколог Арне Нес (Arne Naess)¹. На снажној филозофској и еколошкој позадини као што је филозофија Спинозе и индијског ведантизма у чијем учењу је садржана идеја о јединству свега постојећег, затим, на социјалној филозофији Махатме Гандија (Mahatma Gandhi) са начелом ненасиља, духовне отворености и толеранције према различитим ставовима, на еколошкој традицији Норвешке, успону еколошког покрета у САД-у 60-их година двадесетог века, и на духовним основама учења и деловања новог религијског покрета New Agea у коме екологија заузима „средишње место“ (Јукић, 2002:73), Нес је дошао до критичких и радикалних закључака о модерној цивилизацији и њеним темељним вредностима. Свој поглед на свет који је изградио Нес је назвао “дубинска екологија”, и том концепцијом је, као што каже В. Павловић, извршио “снажан утицај на радикализацију еколошких приступа и идеја у последњим деценијама двадесетог века” (Pavlović, 2003:247). Поред термина “дубинска екологија”, Нес је своју екофилозофију назвао *екозофија Т²*. Своју концепцију дубинске екологије у целини је изложио у књизи “Екологија, заједница и животни стил” (*Ecology, Community and Lifestyle*). теза која се заступа у књизи је да ће еколошке проблеме решити само људи којима ће у сукобима бити потребни вредносни судови који ће им омогућити да превазиђу уско осмишљене људске проблеме. У вези с тим, људима је потребна

---

¹ Арне Нес (Arne Naess, 1912 - 2009), је више од тридесет година био универзитетски професор филозофије у Ослу. Предавао је семантику, филозофију науке, филозофију Б. Спинозе (Baruch de Spinoza) и М. Гандија (Mahatma Gandhi). Добитник је Награде Махатма Ганди. Био је уверен да филозофија може понудити излаз из кризе и претећег хаоса док се није помало разочарао. Године 1969. повукао се од професуре на универзитету у Ослу и посветио екозофском мишљењу (Сифрић, 2002:29). По Ј. Јукићу, А. Нес спада „међу оне који су можда најдубље проникли у проблеме екологије“ (Јукић, 2002:77).

² по једној планини у Норвешкој где се налази његова колиба, али и по отворености за друге верзије – екозофија.

нова етика и нов начин схватања света у којем је суштинска вредност живота и природе очигледна – систем заснован на дубоким еколошким принципима.

Када наш лични вредносни систем и поглед на свет оријентишемо према природи, по Несу то је екозофија (Naess, 1989:36). Несова екозофија је тежња за коренимом променом постојећег односа према природи и свету као целини, а не само захтев за реформисање односа у свету. Његово екозофско мишљење претпоставља природни поредак као основу, а затим социјални, нормативни и етички систем који се усредсређује на промену моралне свести. Промена свести појединца требало би да омогући промену друштвеног система вредности. Нес је, дакле, индивидуално искуство живота претпоставио као највреднији садржај друштвених промена. Сваки појединац кроз свој лични приступ себи и свету формира своју екозофију. Цео процес сазнања не заснива се само на појмовима и идејама, већ на веровању, снази интуиције и визијама, тако да превазилази границе екологије као науке и филозофије. Суштина његове екозофије је у тези да ништа не постоји одвојено од целине, то јест да је све међусобно повезано – људи, животињске и биљне врсте и природа.³ У том смислу, и људски род је не-одвојив од природе као целине. По Несовом мишљењу, људи могу променити данашњи свет, али пре тога треба поставити права питања. У том смислу за њега, као и за покрет дубинске екологије, најважније су две основне норме: саморазумевање (*self-realisation*) и биосферични егалитаризам (*biospherical egalitarianism*).

Глобалну еколошку кризу Нес сагледава као шансу у којој се може доћи до новог цивилизацијског смера развоја и успостављања нових критеријума напретка, ефикасности и рационалног деловања. Све се то догађа упркос великим интелектуалним потенцијалима човечанства за свесним ограничавањем своје бројности и за живот у продуктивној и динамичкој хармонији са природом. Међутим, модерно индустријско друштво је у борби против загађивања човекове околине и природе и беспштедног исцрпљивања њених ресурса, у фокус своје пажње поставило здравље и благостање становништва, и то углавном у индустријски развијеним земљама.

Какав је однос између дубинске екологије и екологије као науке? Иако се дубинска екологија на различите начине ослања на еколошку науку, која обезбеђује велики број информација у вези с функционисањем природних екосистема,

---

³ Идеју о повезаности свега у природи заступа и амерички биолог Бери Комонер (Barry Commoner). Он је формулисао четири кључна, базична неформална закона којима се руководи природна екосфера. То су: 1. Све је повезано са свим. 2. Све неукда мора да оде. 3. Природа зна најбоље. 4. Нема бесплатног ручка. (Commoner, 1971: 29-44). Коментар ових закона в. у: Мишковић, 2009: 265-267).

дубински еколози сматрају да су закључци до којих се долази у екологији као науци често непотпуни. У вези с тим, Нес пише: “Научници тек ретко могу са сигурношћу да предвиде ефекат какав ће нека нова хемикалија имати на чак и један једини мали екосистем” (Naess, 1989:26). С обзиром на ту чињеницу, Нес захтева да терет доказивања треба да носи свако ко предлаже неку еколошку политику која се меша у природно окружење. У вези с тим, он пише: “Зашто да терет доказивања не падне на присвајаче туђег? Екосистеми у које се мешамо, уопште посматрано, налазе се у стању равнотеже, тако да је оправдано претпоставити да је човечанству од веће користи, него стања поремећаја из којих произилазе непредвидиве и далекосежне промене. Уопште посматрано, није могуће поново успоставити првобитно стање након што нека интервенција произведе непожељне последице” (Naess, 1989:26-27).

Екологија као наука не може да замени филозофску анализу; она се задржава само на «лечењу» симптома еколошке кризе. Зато би покушаји да се укаже на дубље узроке еколошке кризе могли бити означени као субверзивни. Екологија би у том случају могла бити средство одвраћања од тих фундаменталних питања. У том смислу, Нес је мишљења да је потребно да се “боримо против деполитизације” како не бисмо изгубили везу са политичком природом дубинског еколошког покрета (Ibid, 1989:130-133). Веза са политичком природом овог покрета допринела би повећању грађанског еколошког активизма и значајно смањила опасност од експертократије.

Свестан граница екологије као науке и опасности од превеликог ослањања на њу, Нес је у својој екозофији успоставио нови однос између знања о етици, норми, вредности и понашања, с једне, и екологије као науке с друге стране. Израз *deep ecology* означава прелаз од еколошке науке према еколошкој животној мудрости и свестраној еколошкој пракси. Са методолошке тачке гледишта Нес се не усредсређује на критичку анализу и испитивање модерног начина мишљења, поретка и света, него излаже своју екозофију.

Плитки и дубински еколошки покрет

У другој половини двадесетог века, као што кажу Бил Девал и Џорџ Сешнс (B. Devall & G. Sessions, 1985) постоје две струје унутар еколошког покрета. Прва је реформистичка, и залаже за заустављање загађивања и заштиту природе не доводећи у питање основне претпоставке и противуречности преовлађујућег погледа на свет. Друга је дубинска екологија, релативно нова грана проучавања, која комбинује различите области знања, као што су религија, филозофија, социологија, с једне, и еколошке студије, с друге стране. Основна премиса дубинске екологије је повезаност свих облика живота и сходно томе, забринутост за еколошке вредности планете Земље, која је све више угрожена утицајем модерног

начина људског живота. Са својом концепцијом „дубинске екологије“, Арне Нес припада другој, радикалнијој струји у еколошком покрету. Ова струја подржава многе активности реформиста, али трага за новом теоријом сазнања и еколошком етиком.

Дубинска екологија себе описује као "дубинску", зато што упорно трага за питањима као што су "зашто" и "како" и на тај начин се бави дубљим питањима конфликтног односа човека и природе то јест еколошке кризе, превазилазећи дисциплинарне оквире екологије као биолошке науке. Циљ јој је да избегне пуки антропоцентризам еколошког покрета, који се бави очувањем животне средине само за људске сврхе. Дубинска екологија укључује холистички поглед на свет и настоји да га примени на живот и разумевање екосистема у смислу да одвојени делови екосистема (укључујући и човека) имају одређене функције у целини (Naess, 1993:409).

Идеју „дубинске“ екологије и дубинских еколошких покрета Нес је први пут изнео 1972. године у реферату на Конференцији Уједињених нација у Букурешту.⁴ У том реферату он разликује две врсте еколошких покрета: плитки (*shallow*) еколошки покрет, који је усредсређен на борбу против загађивања и исцрпљивања ресурса, чији циљ је достизање високог материјалног стандарда и здравља људи у развијеним земљама, и дубински (*deep*) еколошки покрет, још увек маргиналан, али са тенденцијом перманентног раста. Нес излаже холистички приступ дубинске екологије у разумевању односа човека према околини и природи, и каже: “Плитки, данас боље речено моћан покрет, и дубински али мање утицајан покрет, такмиче се за нашу пажњу” (Naess, 1973: 95). Плитки еколошки покрет је доминантна струја у савременом друштву и цивилизацији, садржана у мишљењу, вредновању и деловању савременог човека у очувању околине и природе, у покушају да их заштити и поправи. Али, “постоје дубљи проблеми који се тичу начела разноликости, комплексности аутономије, децентрализације, симбиозе, егалитаризма и бескласности” (Naess, 1973: 95).

Суштинска разлика између ове две врсте покрета, како каже Нес, је у томе што се први „бори против загађивања и исцрпљивања ресурса у циљу заштите здравља и богатства људи у развијеним земљама“ (Naess, 1989:28), дакле, последицама. Други поставља дубља питања (*deeper questions*) око узрока еколошке кризе, човековог односа према целини, повезаности с њом и питање смисла

---

⁴ Ради се о реферату на „3rd World Future Research Conference“ (Трећа светска Конференција о будућности одрживих ресурса) у Букурешту 1972. године који је изворно објављен под насловом „The shallow and the deep, long-range ecology movements. A Summary“, *Inquiry*, 16:1, 95-100, 1973. Према Т. Маркусу, то је скраћена верзија, док тачан текст његовог реферата на Конференцији у Букурешту 1972. године није познат зато што га је тадашњи комунистички режим у Румунији запленио (Markus, 2003:143).

нашег деловања. Дубинска еколошки покрет је утемељен на биоцентричној перспективи која придаје једнаку интринсичну вредност и људском и не-људском животу, а човека види у међусобној повезаности са целокупном природом. До овакве холистичке перспективе човек долази процесом саморазумевања, у којем стиче свест о онтолошком јединству света природе, а сопство схвата као део веће целине. На тај начин, путем интуиције човек долази до сазнања да су сви организми и бића у екосфери једнаки по својој вредности, што чини норму биосферичног егалитаризма. Према В. Девалу и Џ. Сешнсу (В. Devall & G. Sessions, 1985:65), придев 'дубински' истиче питања *Зашто* и *Како*, која се односе на упитност вредности цивилизације као целине, што други не чине. У вредносним за које се залаже дубински еколошки покрет, налази се добробит целе биотичке заједнице.

Оваквом приступу дубинске екологије највише замерки долази од социјалне екологије и еко-феминизма, чији представници тврде да је критика коју дубинска екологија упућује доминантном погледу на свет, превише уопштена и апстрактна. Социјални еколози истичу да су хијерархијска структура друштва и његова материјалистичка потрошачка култура, главни узроци еколошке кризе. Еко-феминизам, покрет у чијем спектру постоје различити правци мишљења којима је заједничко да угњетавање жена виде као узрок беспоштедног исцрпљивања природе, указује на одређене неправедне људске институције и праксе које чине доминантни поглед на свет (de Žarden, 2006: 357-404).

Платформа дубинског еколошког покрета

Дубински еколози су уверени да за превазилажење конфликтног односа између човека и природе није довољна промена личних и друштвених пракси. Они верују да је неопходан мисаони преокрет у нашем погледу на свет. У контексту постављених циљева и формулисаних идејних одређења, Арне Нес и Џорџ Сешнс су у априлу 1984. године у Долини смрти (Калифорнија), обликовали платформу дубинске екологије и дубинских еколошких покрета у осам тачака. Платформа садржи општа начела како би обухватила разноврсне филозофске погледе и мишљења, а њена *differentia specifica*, у односу на приступ практичним питањима који карактерише плитки еколошки покрет, је у томе што се у њој говори о интринзичној вредности не-људских облика живота, експанзији људске техничке интервенције, потреби смањивања становништва, замени стандарда живота с квалитетом живота, неопходности политичких и других институционалних промена за стварање еколошки одрживог друштва. Платформа није скуп догматских ставова, већ низ предлога за расправу, тако да свако има могућност да изнесе своје примедбе и предлоге, односно да изради своју верзију платформе.

Платформа дубинског еколошког покрета, онако како су је формулисали А. Нес и Џ. Сешнс, садржи следећих осам тачака:

(1) Напредак људског и не-људског живота на Земљи има интринсичну вредност. Вредност не-људских облика живота независна је од корисности које исти могу имати за уске човекове сврхе.

(2) Богатство и разноврсност облика живота сами по себи представљају вредности и доприносе напретку људског и не-људског живота на Земљи.

(3) Људи немају право да редукују то богатство и ту разноврсност, изузев да би задовољили виталне потребе.

(4) Садашње људско мешање у не-људски свет је претерано, а та ситуација се рапидно погоршава.

(5) Напредак људског живота и култура поклапа се са суштинским опадањем бројности људске популације. Напредак не-људског живота изискује такво опадање.

(6) Значајна промена у корист бољих животних услова захтева промене у политикама. То утиче на основне економске, технолошке и идеолошке структуре.

(7) Идеолошка промена углавном се односи на разумевање *квалитета живота* (карактеристичног за ситуације интринсичне вредности), пре него на приврженост високом стандарду живљења. Постојаће дубока свест о разлици између *крупног и изврсног*.

(8) Они који се слажу са претходним тачкама обавезни су да директно или индиректно учествују у покушају да се остваре ове неопходне промене. (Naess, 1989: 29.).⁵

Начела дубинског еколошког покрета

По Несовом мишљењу човек као појединац и као припадникрсте мора схватити себе као нераздвојни део природе у целини. То је предуслов да бисмо себи могли дати одговор на питање ко смо заправо ми, које је наше место у целокупној природи као најширем контексту живљења. У том смислу треба нагласити седам суштинских принципа дубинске екологије и дубинских еколошких покрета, наведених у поменутом чланку из 1973. године (Naess, 1973:95-100).

1. *Одбацивање слике човека у окружењу у корист релационе представе целина-поље* (*Rejection of the man-in-environment image in favor of the relational, total-field image*). По том принципу организми су поља унутрашњих повезаности. Интринсички однос између две ствари А и В је такав да и релација припада основном саставу А и В. Релацијски однос, слика целог поља (*relational, total-field image*) успоставља међузависност чланова биосфере, мада Нес радије користи термин

---

⁵ Превод је преузет из књиге Džozefa R. de Žardena, *Ekološka etika, Uvod u ekološku filozofiju*, Beograd: Službeni glasnik, 2006., стр. 332-334.

екосфера, зато што се не ограничава на облике живота у непосредном или глобалном окружењу. Он полази од заједнице (*community*) као једног модела еко-система, коју сачињава одређени поредак индивидуалних организама, међу којима је и човек, и њихови комплексни међусобни односи. Из тога произлази потреба за моралним деловањем у којем је објект нашег моралног разматрања сама заједница а не појединци у њој.⁶

2. *Биосферични егалитаризам – у принципу (Biospherical egalitarianism – in principle)*. Иако у самој формулацији овог принципа постоји додатак „у начелу“, Нес ипак изједначава сва бића у биосферичној заједници. Њихова једнакост произилази из релација међузависности које им као учесници таквог односа гарантују интринзичну вредност. То значи да заједница, по којој постоји добробит свих њених чланова, и њен опстанак има моралну вредност, зато што даје допринос благостању сваког њеног члана. Човек има моралне дужности према заједници, у том смислу и према сваком индивидуалном члану те заједнице. Међутим, то не искључује, него имплицира да човек мора повремено користити не-људска бића (у процесу рада, за потребе исхране) да би преживео, што је биолошка чињеница живота. То коришћење као задовољавање секундарних потреба не угрожава њихово постојање. Зато Нес додаје да се ради о једнакости „у начелу“, што га донекле одваја од радикалног енвайронментализма – редукционистичког и екстремног холизма. Садржај формулисаних начела је снажан аргумент тезе да у природи постоје релацијски а не егалитарни односи, јер и у природи постоји хијерархијско устројство односа. Процеси еволуције су човека сместили на врх еволуцијске пирамиде, али и на врх одговорности за њен опстанак.

3. *Принцип диверзитета и симбиозе (Principles of diversity and of symbiosis)*. Овај принцип дубинске екологије и дубинског еколошког покрета данас је актуелан посебно у контексту расправа о очувању биолошке разноврсности (*biodiversity*). Диверзитет увећава шансе за опстанак, шансе нових облика живота и богатство нових форми. Такозвану борбу за живот и опстанак, („*so called struggle of life...*“) Нес тумачи у смислу способности за коегзистенцију и сарадњу у сложеним односима а не као способност за убијање и експлоатацију. „*Живи и пусти друге да живе*“ много је делотворнији еколошки принцип од начела *или ти или ја*“ (Naess, 1973:96). „Еколошки инспирисано је становиште које уважава разноврсност људског начина живота, култура, рада и привреде. Таква представа подржава

---

⁶ У том смислу се Несова етичка позиција разликује од других биоцентричних етика које се усредсређују само на живот као такав (принцип „страхопоштовања према животу“ А. Швајцера - Albert Schweitzer), живот, морално достојанство и права неких врста животиња (П. Сингер - Peter Albert David Singer, Т. Реган – Tom Regan и др.), тиме што наглашава холистичку вредност биотичке заједнице и релацијски однос унутар ње (de Žarden, 2006: 185-201 и 217-220).

борбу против економске и културне као и против милитаристичке инвазије и доминације...” (Ibid, 1973: 96).

4. *Анти-класно становиште (Anti-class posture)* у човековим друштвеним и еколошким односима одражава противљење према свакој врсти притиска између друштвених група, класа, нација или врста. Оно произилази из начела биосферичног егалитаризма. Нес подржава тезу о начелној једнакости људских и не-људских живих бића. По мишљењу И. Цифрића, „ово се начело може применити на данашњу ситуацију у којој се Несовим термином речено у плитком еколошком покрету препознају изражени регионални и глобални, социјални и еколошки интереси, притисци и конфликти. Дубински еколошки покрет одбацује такво стање конфликта и класних подела“ (Cifrić, 2002: 36). Биосферични егалитаризам и анти-класно становиште сваком гарантују једнако право на живот и напредак свих облика живота. Једнако право не произилази из њихове „индивидуалности“, него из тога што постоје само у релацији с другима и сви заједно у једној природи.

5. *Борба против загађења и исцрпљивања ресурса (Fight against pollution and resource depletion)*. Етика одговорности подразумева да еколози не служе површном, већ дубинском еколошком покрету. То се постиже тако што се овај, пети принцип, види у повезаности са свим осталим. Дубински еколошки покрет не сме се ограничити само на решавање проблема загађивање и исцрпљивања ресурса, а при том изгубити из видног поља неке друге тачке, нарочито оне које се односе на социјалне проблеме. На пример, искоришћавање ресурса у неразвијеним земљама и примена нових технологија коренито су изменили начин живота и културу домородачког становништва. Традиција и култура тих народа заувек су нестале, а становништво је изгубило свој истински *oikos*. Ако би наша пажња била усмерена само на загађење околине и исцрпљивање ресурса, могло би доћи до занемаривања других последица. На пример, ако цене добара које су нужне за живот расту због због трошкова производње и смањења емисије штетних гасова који изазивају ефекат стаклене баште и глобално загревање, у друштву може доћи до повећања социјално-класних разлика, услед тога што ће скупии производи многим бити недоступни. То се може очекивати и при куповини производа органске пољопривреде, који ће услед специфичног начина производње бити знатно скупљи и широкој маси потрошача недоступни. На светском плану то се очитује у сталном повећању јаза између развијених и неразвијених земаља. Сличне размере настају и унутар друштава, а испољавају се у повећању броја сиромашних људи наспрам све мањег броја богатих.

6. *Комплексност, а не компликованост (Complexity, not complication)*. То су два различита начела која се понекад третирају ка истозначна. Рприрода, индустријски или урбани свет око нас су комплексни а не компликовани, како нам се на први поглед може учинити услед непознавања његовог устројства или начина функцио-

нисања. Услед ове комплексности, еколошки менаџмент може бити ризичан, услед непознавања последица наше интервенције у већини екосистема или Земљи као целини. Нес каже да начело комплексности значи подржавање поделе рада, али не фрагментирање рада; значи интегралну акцију „целог човека“ а не само његову реакцију на спољни свет; значи техничку интервенцију, а не само техничку иновацију (Naess, 1973: 97).

7. *Локална аутономија и децентрализација (Local autonomy and decentralization)*. Рањивост форми живота је строго пропорционална тежини утицаја споља на локални регион, унутар кога постоји еколошка равнотежа. Зато је потребна локална аутономија и принцип децентрализације, који су подржани из еколошког поља, и који олакшавају решавање еколошких проблема. Таквом организацијом може се боље контролисати загађивање и потрошња ресурса. Локална аутономија се може повећати смањенем броја нивоа у хијерархијски организованом процесу доношења одлука (Ibid, 1973: 98-99). Ово Несово начело дубинског еколошког покрета у вези је са идејом, концептом, друштвеним покретом, организацијом друштвеног живота и моделом развоја који се назива биорегионализам.

Дубински еколози су уверени да дубинска екологија са својих седам суштинских принципа, треба да буде филозофска основа нашег одношења према планети Земљи, интернационални покрет оспособљавања за будући живот, пут за самореализацију и компас за свакодневну еколошку акцију. Кратак резиме позиције коју заступају дубински еколози, Б. Девал и Џ. Сепнс сумирају у виду позиција опозитног односа између доминантног погледа на свет и дубинске екологије.

ДОМИНАНТНИ РОГЛЕД НА СВЕТ	ДУБИНСКА ЕКОЛОГИЈА
Доминација над природом	Хармонија са природом
Природно окружење као ресурс за људску експлоатацију	Целокупна природа има интринсичку вредност/једнакост биолошких врста
Материјални/економски раст за раст људске популације	Фине једноставне материјалне потребе (материјални циљеви служе ширем циљу самореализације)
Веровање да постоје обилне резерве ресурса	Земљине “залихе” су ограничене
Висок технолошки прогрес и решења	Рогодне технологије; недоминирајућа наука
Конзумеризам	Рад са довољним/рециклажа
Националне/централизоване заједнице	Мале традиционалне заједнице, биорегиони

Izvor: (Devall & Sessions, 1985: 69).

Из приказане схеме контраста два погледа на свет може се закључити да је дубинска екологија назив за нову еколошку парадигму којом се проширује круг

права на целокупан живот и која ће, према мишљењу њених заступника, заменити механицистичку парадигму, доминантну у протекла четири века. Парадигма дубинске екологије представља дубоку трансформацију онога што се назива „доминантним погледом на свет“ и његових метафизичких, епистемолошких, религијских, психолошких, логичких, социополитичких и етичких принципа.

Две основне норме дубинске екологије

Две основне норме дубинске екологије јесу саморазумевање и биосферични егалитаризам. *Саморазумевање* је централна норма Несове „екозофије Т“. Иако је појам саморазумевања присутан у целокупној филозофској традицији, „верзија која је развијана унутар дубинске екологије представља можда њен најоригиналнији увид“ (de Žarden, 2006:346). Захтев старогрчке филозофије „упознај самога себе“ и Сократова тврдња да „Живот који се не истражује није вредан живљења“ садржи сугестију да се процесом самоиспитивања оспособљавамо да површне, тривијалне и тренутне интересе одвојимо од дубљих, централних и трајних интереса. Дакле налог „упознај самога себе“ садржи захтев да се зађе иза површине сопства да би се схватила и остварила наша права природа која лежи испод ега сваке личности. На тој дубини је смештена наша истинска подлежућа природа. И не само у грчкој филозофији него и у хришћанству, будизму, романтизму и марксизму, процес саморазумевања је од централне важности за добар живот.

У дубинској екологији ово дубље, подлежуће сопство, које се налази испод ега сваке личности, схваћено је као сопство које је једно са светом природе. По дубинским еколозима „живот је у основи једно“ (*all life is fundamentally one*) где „израз ’једно’ обухвата не само нас, људе као индивидуе него и људску врсту, китове, суре медведе, шуме, кише, екосистеме, планине и реке, најмање микробе у земљишту и тако даље“ (Devall & Sessions, 1985:67). Саморазумевање је процес у којем упознајемо сами себе, не као индивидуална бића одвојена од остатка природе, већ као део неког већег „сопства“, веће целине. Вудући да се људска природа обликује у релацијама са осталим деловима света природе, саморазумевање је доспевање до разумервања и потпуног схватања ове једности.

Иако задржавају приврженост саморазумевању, личном интересу и самоостварењу, дубински еколози поричу индивидуалистичко схватање сопства, карактеристично за западно традиционално мишљење. У контексту свог холистичког и релационистичког схватања сопства, Нес и други дубински еколози овај појам користе у два смисла: као *сопство* (с малим с) да укажу на индивидуалистичко схватање, и као *Сопство* (с великим С) да би указали на холистичко схватање. У том смислу „Саморазумевање“ је процес у којем „сопство успева да себе разуме као Сопство“, а „лични интерес“ почиње да схвата као „Лични интерес“.

Социолог Б. Девал и филозоф Ц. Сешнс, који су дали најважнији допринос афирмацији Несове еколошке филозофије, али и дубинске екологије, како уопште, тако и у Северној Америци и на енглеском говорном подручју, а тиме и у целом свету, на следећи начин резимирају ову главну мисао: „Надовезујући се на духовне традиције многих светских религија, норма Саморазумевања дубинске екологије залази иза модерног западног *сопства*, које се одређује као изоловани его који првенствено тежи хедонистичком уживању... Овај нас друштвено испрограмиран мисао уског или друштвеног сопства исчашује, и чини нас жртвама свакаквих преовлађујућих мода и помодности у нашем друштву... Духовно сазревање, или развијање, почиње чим престанемо да себе разумевамо или схватамо као изолована и уско такмичарска ега, и почнемо да се поистовећујемо са другим људима из своје породице и са пријатељима, те, најзад, са својом врстом. Али, осећај сопства дубинске екологије изискује још већу зрелост и сазревање, идентификацију која залази иза човекољубља да би обухватила и нељудски свет“ (Devall & Sessions, 1985: 66-67).

Биосферични егалитаризам је друга основна норма дубинске екологије, и у „тесној је вези са свеобухватним Саморазумевањем у смислу да ако повредимо остатак природе, ми повређујемо сами себе“ (Ibid, 1985: 68). О овој норми је већ било речи у делу текста који се односи на начела дубинског еколошког покрета, услед чега ће раније презентовани текст бити само допуњен. Девал и Сешнс кажу да је овде реч о интуицији да „сва бића у биосфери имају једнако право да живе, цветају и остварују властите индивидуалне облике развијања и саморазумевања унутар већег Саморазумевања. Ова базична интуиција јесте интуиција да сви организми и бића у екосфери, као делови међусобно повезане целине, јесу једнаки по интринзиčnoј вредности“ (Ibid, 1985:67). По дубинским еколозима организми нису центри индивидуалних живота, као што у својој књизи „Поштовање према природи“ („*Respect for Nature*“) тврди Пол Тејлор (Paul Taylor), један од представника биоцентризма. Биосферична једнакост, онако како је схватају дубински еколози, заснива се на метафизичком холизму, по којем припадници одређене биотичке заједнице поседују једнаку моралну важност, али не због интринзичне вредности индивидуалних организама, већ зато што су припадници те заједнице. Када у биотичкој заједници дође до сукоба између људских и нељудских интереса, дубински еколози кажу да ће из тог сукоба вероватно настати таква хијерархија у којој ће се људски интереси неизбежно ставити на сам врх (Devall & Sessions, 1985:68).

Платформа дубинског еколошког покрета дозвољава људима да „редукују“ биосферично богатство како би „задовољили виталне потребе“. Али, како дубински еколози схватају појам „виталне потребе“? Нес, на пример, сугерише да незапосленост у друштву које остварује висок животни стандард не осујећује

задовољавање неке виталне потребе (Naess, 1989:30). Међутим, Девал и Сешнс сугеришу да би виталне потребе могле да обухвате и „љубав, игру, креативно изражавање, интимне односе са неким посебним пределом (или са природом у целини), као и интимне односе са другим људима, и виталну потребу за духовним сазревањем, за постајањем зрелим људским бићем“ (Devall & Sessions, 1985:68).

Практичне импликације начела саморазумевања и биосферичног егалитаризма

Сазнање дубинских еколога да су начини и стилови живота модерног друштва кључни чиниоци који продубљују еколошку кризу, утиче на њихову приврженост обликовању новог стила живота, како би се могла постићи разумна равнотежа у глобалном друштвеном систему и екосистему. У дубинском еколошком покрету, поред честе употребе термина благостање (*well-being*), социјална помоћ (*welfare*), стандард живљења (*standard of living*), средишње место заузима термин квалитет живота (*quality of life*).

Начин и стил живота у модерном друштву у тесној је вези са проблемима идентитета и суверенитета култура. Ово питање актуелизују процеси глобализације у којима су се идентитети многих култура нашли на удару глобалне економије и нових технологија, које снажно делују на хомогенизацију култура. Услед тога, „човечанству озбиљно прети опасност од културне ентропије“ (Cifrić, 2002:44). У том контексту посебно је значајно питање у којој мери неразвијене земље и њихове културе, могу бити отворене за утицаје нових технологија, а да се последице примене таквих технологија у прихватљивој мери одразе на економску, социјалну и еколошку структуру. Затварање врата за утицаје модернизације могло би ове земље и њихове културе довести до изолације од света, а њихова превелика отвореност могла би условити велике културне ризике.

Дубински еколошки покрет наглашава потребу ограничавања утицаја „велике“ технике на природу, задовољавање виталних људских потреба и ненасиље. У том смислу су присталице овог покрета привржени величању животних стилова који „благо газе по Земљи“ („*To tread lightly on Earth*“) и „меким“ технологијама („*soft technology*“) (Naess, 1993:408). По Несу то су стилови живота који утичу на јачање локалне аутономије - једноставних, на себе ослањајућих, децентрализованих заједница.

Аналогно појму екосистема, по дубинским екологима, децентрализоване заједнице треба уређивати регионално, као „биорегионе“ (Devall & Sessions, 1985:21-22). Биорегиони су природни локални предели на којима живе људи – територијалне јединице друштвене организације које своју основу немају у административним поделама, већ у природним карактеристикама и врстама екосистема. Стилоче живота модерног човека, који су узрок патолошке (опесивне)

потрошње и расипништва, нарочито сировина и енергије, по дубинским екологима, треба радикално мењати јер наносе велику штету околини и природи. Дубински еколози сматрају да наши стилови живота треба да буду једноставни, што значи да жеље данашњег човека за потрошњом материјалних добара треба да буду минималне. Тежње модерног човека за енормном потрошњом материјалних добара, по дубинским екологима, треба схватити као вештачки произведене жеље у потрошачком друштву. У том смислу Девал и Сешнс кажу: „Требало би да живимо са минималним, а не са максималним, утицајем на друге врсте и на земљу уопште“ (Ibid, 1985:68). Идеална ситуација би била она у којој локалне заједнице живе у складном и самоподешавајућем односу са својим окружењем.

Поред идентитета за екозофију је битно и питање културног суверенитета, којег у време глобализације све више угрожавају нове технологије. Нес је мишљења да је плурализам култура вредност коју треба одржати, а не излагати је опасности од деструкције. Он сматра да су плитки еколошки покрети допринели очувању културног плурализма, али, у доминантном погледу на свет, нису битно изменили слику природе као објекта, с којим располажемо, и нису смањили јаз између културе и природе. Становиште дубинских еколога о плурализму и разноврсности култура имплицитно је садржано у њиховом ставу о природној разноврсности и плурализму екосистема.

Кључно питање за Неса и многе друге дубинске екологе је како променити стил живота појединаца и друштвених група, и уопште начин живота модерног друштва? Како променити успостављени еколошки деструктиван начин производње и потрошње, у условима када тим променама не доприносе идеје раста, прогреса, стила живота и када је концепт одрживог развоја још увек предмет полемике. По Несовом мишљењу за то је потребно мењати најпре лични стил живота, а затим и сам друштвени систем. Нес је у том погледу реалан јер сматра да су промене животног стила могуће тек у дугом временском периоду.

Главни слоган екозофског животног стила (*lifestyle*) је: „Једноставна средства, богати циљеви“ („*Simple in means, rich in ends*“) (Naess, 1989:88). У њему се инсистира на квалитету живота (*quality of life*), а не на стандарду живљења (*standard of living*). Стандард живота се одређује према некој априорној квантитативној вредности, а квалитет живота према квалитету живљења заједнице у којој појединац живи, што значи у релативном односу. Сваки појединац процењује шта је за њега „боље“, у односу према укупном животу којим је окружен. По Несовм мишљењу квалитет живота се састоји у духовном, а не у материјалном задовољству и срећи која произлази из уважавања целине живота, једноставности средстава која се користе и већој непосредности у односу према природи. На тај начин се еколошка свест манифестује на нивоу личног стила живота.

Дубински еколози полазе од принципа „Будућност је у нашим рукама“, (*The future in our hands*). Нес цитира Ерика Дамана (Erik Dammann), који је 1973. године у Норвешкој иницирао оснивање покрета са називом као што је и наведени принцип: „...заштита природе и целокупне биолошке околине с човеком као њеним интегралним делом, нужан је услов за развој квалитета живота човечанства и његов опстанак у будућности“ (Naess, 1989:88-89). Сама по себи та тврдња не изазива веће расправе, али када се стави у контекст друштвених промена које треба остварити да би поменути принцип био реализован, настају бројни практични проблеми, пре свега у развијеним земљама. Наиме, тај принцип отвара низ питања у вези са нивоом остварених права и друштвених (не)једнакости.

Иако истичу нужност промене индивидуалног стила живота, дубински еколози не умањују потребу за променом друштвеног система у целини. Индивидуалне и системске промене морају се спроводити складно, тако да се не поставља питање првенства промена једног или другог нивоа. Смер промена, по Несовом мишљењу, одређује принцип самореализације чији је смисао у целини и добробити целе биотичке заједнице.

Закључна разматрања

Дубински еколошки покрет са својим нормама и вредностима је производ кризе савремене цивилизације и одговор на изазове које је пред савремено друштво поставила глобална еколошка криза. Свестан озбиљности ситуације, Нес еколошку кризу сагледава не само као могућност катастрофе него и као шансу за промену услова који су до кризе довели. „Криза живота на Земљи може нам помоћи да изаберемо нови пут са новим критеријумима напретка, ефикасности и рационалног деловања“ (Naess, 1989: 26). Дубински еколошки покрет нема поверење у делотворност плитког еколошког покрета, већ трага за дубљим узроцима еколошке кризе и смисла живљења, прихвата холистичке вредности и тежи практичним активностима које се разликују од савременог комформизма и индивидуализма.

Снажан утицај на обликовање дубинског еколошког покрета има будизам, Гандијева филозофија ненасиља и уопште екоцентризма на основама екологије као научне дисциплине о „економији природе“. На тај начин покрет дубинске екологије подржава тезу о потреби настанка светског етоса, али са упориштем не само у религији и култури него у моћи и одрживости природе.

У пољу цивилног друштва покрет дубинске екологије је један облик грађанске непослушности са убеђењем да се кореним променом филозофије и стила живота појединца могу мењати стил живота, идеолошке, технолошке и економске структуре друштва. У пољу државне власти и класичном политичком пољу,

деловање дубинског еколошког покрета може бити схваћено као субверзивно, зато што се не зауставља на констатацијама шта стварно „јесте“, него тражи одговор на питање „како би требало да живимо“. То значи да дубинска екологија представља радикалан изазов и прекид с исходиштима досадашње етичке теорије и праксе, и доводи у питање доминирајућу парадигму научног мишљења иницирајући „научну револуцију“ у Thomas Kuhnovom смислу.

Што се тиче територијалне организације друштва, покрет дубинске екологије преферира децентрализацију, подршку локалној аутономији и биорегионализму, насупротив централизацији модерног друштва. У средишту екозофског схватања стила живота није једноставан живот као циљ, већ живот који треба да буде једноставан у средствима а богат у циљевима и вредностима.

Дубинском еколошком покрету се приговара да није успео да раздвоји покрет од филозофије. То у уводној студији за Несову књигу *Ecology, Community and Lifestyle. Outline of an Ecosophy*, примећује Ротенберг (David Rothenberg) када каже: „Наш заједнички проблем је тај што није остварена дистинкција између покрета и филозофије. Филозофија може да буде инспирација и извор подршке за покрет, али нико не тврди да може да замени различите врсте практичних акција“ (Rothenberg, 1989:15). Међутим, најоштрији су они приговори који се позивају на директну примену холизма у дубинској екологији, због потенцијалне отворености према неком облику новог тоталитаризма. Та опасност долази од тумачења нормe биосферичног егалитаризма за који се тврди да за добробит биотичке заједнице у којој су сви чланови једнаки, може бити жртвован и човек. Међутим, Нес говори о начелној биосферичној једнакости (*biospherical egalitarianism – in principe*), наглашава потребу за базичном демократијом, самоостварење насупротив доминацији, опрез и сумњу насупротив потчињавању

Дубински еколози категорички одбацују антропоцентричну мотивацију за очување окружења, чиме смањују шансе за прихватање својих принципа као што је тај да сваки део природе има интринсичку вредност и права која људи треба да поштују без обзира на корист коју имају од тога. Они бране једино аутономно људско деловање, то јест оно које је мотивисано и осмишљено интринзичним вредностима.

Међутим, само признавање интринзичних вредности још не значи нужно укидање антропоцентристичке етичке позиције. Иако природни ентитети имају интринзичну вредност, само то сазнање је човеков чин, људска одлука. Животиње, биљке и екосистеми нису у могућности да тумаче сами своје вредности. По Кирновом мишљењу „чак и само утемељивање неантропоцентричне етике јесте можда антропоцентрично, ако се интринзична вредност природних ентитета оправдава већом сигурношћу човека“ (Kim, 1996:173). Интринзичне вредности природних ентитета требало би да боље гарантују могућност трајног опстанка

човечанства него њихове инструменталне вредности. Али културни развој човека и друштва не би био могућ ако би се универзално подређивао само нормама и интринзичним вредностима које заступа покрет дубинске екологије. Човечанство може опстати као кооперативни део биосфере само уз мудар компромис између антропоцентричне и екоцентричне еколошке етике.

Према томе, неантропоцентрична етичка позиција не може потпуно да искључи човека, његове интересе и потребе. Зато се антропоцентризам у одређеној мери увек јавља и као конститутивни елеменат екоцентричне етичке позиције која не искључује али и не фаворизује човека. „Ако је трајан опстанак човечанства вредност, онда је еколошка етика и више хуманистичка него ли антропоцентричка. Само је еколошка етика можда етика одрживог развоја (*sustainable development*) (Kim, 1996:173).

Дубински еколози с правом критикују савремену антропоцентричну цивилизацију, која је у суштини деструктивна по човекову околину и природу, али им недостаје *критика политике и економије*. Иако признају чињеницу да је енормни раст људске популације разлог за забринутост – близу милијарде људи у овом тренутку је неухрањено или гладује, а глад се шири у забрињавајућим размерама – дубински еколози не говоре о *противречностима ауторитарне, неолибералне глобализације*, која на једној страни производи *економску ефикасност*, а на другој „*глобализацију ризика цивилизације*“, претварајући тако савремени свет у „заједништво угрожености“ (Век, 2001:54-71).

Ако пођемо од основног еколошког принципа да постоји узајамна зависност свих коегзистентних делова у оквиру целине, дубински еколози с правом упозоравају да у некажњеном отимању и несрећној борби између човека и природе, човек никада не може изаћи као победник, макар стајао на врху пирамиде живота. Сложимо ли се са тврдњом дубинских еколога да је човек део заједнице живих бића, тешко ћемо образложити његово право да друге ентитете на Земљи искључује из те заједнице. То што природа не протестује и не пише петиције, не значи да није угрожена. Политичарима који тврде да природа није угрожена и да није оштећена, недостаје критичка еколошка свест о практичној политици која, као што каже Јан Келер (Jan Keller), „почива на претпоставкама раста који је данас достижан једино уз цену прекорачења прилива сунчеве енергије у природи, што значи на начин који у својим последицама слаби регенерацијске способности екосистема.“ (Келер, 2006:407).

Према дубинским екологима, човек јесте изузетно биће зато што поседује способност да води рачуна о правима других живих бића и да критички процењује властите одлуке узимајући у обзир та права. У том смислу, становиште дубинских еколога је морално више од становишта прагматичних енвиронменталиста. „Рес-

пектовање живота има своју највишу вредност управо тамо где човек од таквог понашања нема материјалне користи.“ (Келер, 2006:409).

Као најрадикалнија екоцентрична оријентација, дубинска екологија тврди да постоје општеприхватљива начела од којих је најзначајнији принцип *одговорности за живот*. Етичка позиција дубинске екологије садржи оправдан холистички приступ који наглашава међусобне везе између људи, животиња и биљака, као чланова биогичке заједнице. То је сасвим другачије усмерење у односу на утилитарни антропоцентризам. Дубинска екологија усмерава људе да деле окружење са садашњим и будућим генерацијама свих живих бића и са природом у целини. На тај начин природи се признаје интринзичка вредност и право на место у људској етици.

Општа вредност дубинске екологије као радикалног еколошког покрета, који се често назива етиком окружења, јесте у томе што она ствара неопходну *критичку еколошку свест* о деструктивним ефектима неограничене воље за владањем над природом. У том смислу, дубинска екологија представља значајан допринос етичкој утемељености одрживог развоја и замени досадашње преовладавајуће антропоцентричне етике еколошком или екоцентричном етиком.

ЛИТЕРАТУРА

- Bek, U. (2001). *Rizično društvo*. Beograd. „Filip Višnjić“.
- Cifrić, I. (2002). Dubinski ekološki pokret. “Ekozofija T” Arne Nesa. *Socijalna ekologija*, Vol.11, No.1-2, str. 29-55.
- Cifrić, I. (2012). *Leksikon socijalne ekologije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Commoner, B. (1971). *The Closing Circle*. New York: Bantam.
- De Žarden, Džozef R. (2006). *Ekološka etika. Uvod u ekološku filozofiju*. Beograd: Službeni glasnik.
- Devall, B. and Sessions, G. (1985). *Deep Ecology: Living as if Nature Mattered*. Salt : Peregrine Smith.
- Jukić, J. (2002). Ekologija u novoj religioznosti. *Socijalna ekologija*, Vol.11, No.1-2, str. 57-80.
- Келер, Ј. (2006): Либерализам и права природе. *Теме*, год. XXX (3), стр. 405-410.
- Kim, A. (1996). Od antropocentrične ka ekocentričnoj etici. U: V. Pavlović (prir), *Ekologija i etika*, Beograd: Eko centar, str. 151-182.
- Lipovetsky, G. (1992). *Le crépuscule du devoir. L'éthique indolore des nouveaux temps démocratique*. Paris.
- Lovelock, J.(1979). *Gaia: A New Look at Life on Earth*. : University Press.
- Markus, T. (2003). Dubinska ekologija kao ekološka filozofija. *Socijalna ekologija*, Vol. 12, No. 3-4, str. 143-163.
- Mišković, M. (2009). *Socijalna ekologija*. Novi Sad: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača.
- Naess, A. (1973). 'The shallow and the deep, long-range ecology movement. A summary', *Inquiry*, 16:1, 95-100.
- Naess, A. (1993). The Deep Ecological Movement: Some Philosophical Aspects. <<http://www.cas.umt.edu/phil/documents/NAESS.pdf> - str. 402-416 >13. 03. 2013.
- Naess, A. (1989). *Ecology, Community and Lifestyle. Outline of an Ecosophy*. : University Press.
- Naess, A. (1986). The Deep Ecological Movement: Some Philosophical Aspects. *Philosophical Inquiry* 8 (1/2):10-31. <<http://www.cas.umt.edu/phil/documents/NAESS.pdf> - str. 402-416 >20.10.2103.
- Павловић, В. (2003). *Друштвени покрети и промене*. Београд: Факултет политичких наука.
- Rothenberg, D. (1989). Introduction: Ecosophy T-from intuition to system. In: A. Naess, (1989). *Ecology, Community and Lifestyle. Outline of an Ecosophy*. : University Press.

Milan M. Mišković

Preschool Teacher Training College

Novi Sad

DEEP ECOLOGY: A MOVEMENT AND A NEW APPROACH TO SOLVING ENVIRONMENTAL PROBLEMS

Summary: In the industrial society, nature is conceived as a resource for unlimited exploitation, and the entropic effects of its pollution and depletion can be effectively controlled and resolved. Non-human entities are viewed as raw materials for technical manipulation and the increase in the standard of living for consumers in mass societies. Contrary to such utilitarian pragmatism, some new views on the relationship of man, society and nature are appearing, as well as different concepts of environmentally balanced development. According to these views, the transition to ecological society and ecological culture will not be possible without replacing the current anthropocentric ethics with the ecocentric or environmental ethics. Deep ecology arises in the spectrum of environmental ethics theories. It is considered as a movement and a new approach to solving environmental problems. Deep ecology is a type of ecosophy formed by Arne Nes, and it focuses on wisdom and ecological balance. It is based on ecological science, but it asks deeper questions about the causes of the ecological crisis and corresponds to the general discourse on sustainable development. The article discusses the platform of deep ecology movement and gives the basic principles of deep ecology. It gives explanations of the two basic norms of deep ecology (self-understanding and biospheric egalitarianism) and criticism of these concepts.

Keywords: deep ecology, movement, biospheric egalitarianism, self-understanding, anthropocentrism, ecocentrism.